

## Hiperrealitás versus hermeneutikai univerzum?

Mindama jelenségeket, amelyek a szimulákrumoknak a jelenkori fejlett társadalmakban kiépült hatalmával függenek össze, átfogóan talán a „valóságtól” való eltávolodás, elszakadás, elidegenedés, s az ilyen értelemben vett megtévesztés-megtévesztettség eseteinek tekinthetjük. Két szempont látszik tehát mértékadónak e téma megközelítésekor. Egyrészt az a kérdés, hogy miféle szimulákrumok – vagyis „hasonlóságok”, „imitációk”, „utánzások”, „reprodukciók” – azok, s miféle működési mechanizmussal, amelyek efféle jelentőségre tehetnek szert korunkban? Másrészt viszont az, hogy mi „valóság”-fogalmunk genezise, miként alkotunk-alkothatunk fogalmat arról a „valóságról”, amelyhez képest azután a szimulákrumok szimulákrumokként tűnhetnek fel?

Köztudott, hogy Jean Baudrillard, a neves francia filozófus, szociológus, a kultúraelmélet és a tömegkommunikáció teoretikusa mindkét említett kérdést illetően lényegi, egyúttal provokatív belátásokkal szolgált. Vonatkozó elgondolásait, melyek munkássága előrehaladtával egyre radikálisabb formában tárgyalják a „valóság”-fogalom fellépésének, különösen pedig átváltozásainak illetve elhomályosulásának témáját, vázlatosan a következőképpen összegezhetjük.

Az alapvetően megkülönböztetés, mely Baudrillard nézeteit meghatározza, nem a valós illetve a nem-valós különböző formái közt feszül – miként talán hajlamosak lennénk azt előrevetíteni, szimulákrumokról lévén szó. Sokkal inkább – egyfelől – az ún. „szimbolikus rend”, másfelől viszont az annak semlegesítését célzó, egymást követő és egymásra épülő kísérletek közti különbség a meghatározó Baudrillard esetében, mely utóbbiak révén egyáltalán olyasvalami mint a „valóság”, majd a „hiperrealitás”, végül pedig a hiperreálist is annihiláló „virtualitás” avagy „integrált-integráló valóság” (*integral reality*) szerint előáll. A „szimbolikus” tehát kizáró ellentéte mind a „valósnak”, mind pedig a „valós” transzmutációinak, amelyek mind a szimulákrumok rendjébe tartoznak.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Vö. Jean Baudrillard: „Introduction”. In. uő: *Symbolic Exchange and Death*. Ford. I. H. Grant. Sage, London, 1993 (1976). – Baudrillard szövegeire angol fordításaira hivatkozva utalok. Az idézett kötet megjelenési évét követően a mű első francia kiadásának az évszámát adom meg zárójelben. – Baudrillard elgondolásainak rekonstrukciója során nagy segítségemre volt az alábbi két kötet: Richard G. Smith (szerk.): *The Baudrillard*

A szimbolikus rend elmélete, illetve bizonyos vonatkozó elemi jelenségeknek (mint pl. halál, sors, csábítás, gonosz, „lehetetlen csere”, stb.) a vizsgálata végighúzódik Baudrillard munkásságán. Eleinte ez az elmélet képezte az alapját az ortodox marxizmus fogalmi apparátusa fölött gyakorolt kritikájának – mondván, annak „termelés paradigmája” csupán az ipari kapitalizmus leírására alkalmas, inadekvát azonban mind a pre-modern, mind pedig a poszt-modern társadalmak sajátosságainak megragadásához. Mivel azonban a szimbolikus „csere” logikája valamiféle antropológiai konstansnak tekinthető szerinte, mely „mindig is a dolgok gyökerénél rejlik” – fogalmaz Baudrillard –,<sup>2</sup> az fokozódó eliminálása mellett is, mindvégig kísérti a modern társadalmakat, s vizsgálata ennyiben mértékül szolgálhat e társadalmak sajátosságainak feltárásához.

Ez a szimbolikus rendnek tulajdonított jelentőség e rend alábbi, fő jellemzőin nyugszik. A szimbolikus „csere” fogalma a „primitív” társadalmak ama szervező elvére utal, mely a kölcsönös ajándékozás szabályok és kötelezettségek vezérelte rituáléján alapul. A „csere” fogalma tehát itt némiképp félrevezető, hiszen az ajándékozás során korántsem a javak használati értékét tartják szem előtt, s még kevésbé követi az a csereérték logikáját. Sokkal inkább van szó éppen arról, ami nem képezheti csere tárgyát: a szimbolikus „csere” intézménye valójában az alapvető egyediségek rendjébe illeszkedik (ilyen pl. a sors), s a közvetíthetetlen szingularitások elismerésének és megőrzésének törekvését tükrözi. Azt célozza, hogy egy olyan, Baudrillard által a „visszafordíthatóság (*reversibility*) rendszerének” nevezett egyensúlyt institucionalizáljon, amely – az ajándékozás és adósság révén nyert felhatalmazás, illetve e felhatalmazásnak a viszont-adomány által való visszavonása révén – képes elébe vágni minden felhalmozásnak, s így képes elejét venni a hatalom kiépülésének.

E szimbolikus rend legfőbb jellemzői közt említi továbbá Baudrillard „a világ radikális illuzórikusságának hipotézisét”, vagyis a tényt, hogy „a világ nem cserélhető fel semmiféle végső igazsággal vagy céllal”; illetve, hogy „a világ adva van a számunkra (*is given to us*)”<sup>3</sup> – vagyis az sem nem reprezentáció, sem nem produkció, s végképp nem reprodukció eredője. Az e hipotézisekből kiinduló egyik fontos – noha meglehetősen rejtélyes, ám a „tárgyak” státuszát tekintve mégis sokat mondó – következtetése szerint pedig „a dolgok azért léteznek, mert felhívatnak, s mert felszólíttatnak, hogy megfeleljenek e

---

*Dictionary*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010; Richard J. Lane: *Jean Baudrillard*. Routledge, London és New York, 2000.

<sup>2</sup> Jean Baudrillard: *Passwords*. Ford. C. Turner. Verso, London, 2003 (2000), 17.

<sup>3</sup> Jean Baudrillard: *The Intelligence of Evil or The Lucidity Pact*. Ford. C. Turner. Berg, London, 2005 (2004), 32, 33.

felhívásnak”<sup>4</sup> – a „dolgok” tehát nem eredendő avagy elsődleges alkotói a szimbolikus világnak.

Ami a „valóság” problémáját illeti, azt Baudrillard két fő lépésben, s mindkettőben úgyszólván indirekt módon, olyasvalami felől közelíti meg, ami elhomályosítja vagy éppen elmosza e fogalmat. E tekintetben a két legfontosabb hagyomány, mely első korszakában uralta írásait, a számára Henri Lefebvre által közvetített marxizmus, valamint Saussure „szemiológiája” volt. Lefebvre, akinél Baudrillard doktorált,<sup>5</sup> a mindennapi élet kritikáját szorgalmazta, amennyiben az élet ezen dimenziójának – osztály-hovatartozástól függetlenül – mindenki részese, ugyanakkor a fejlett kapitalizmus egyre inkább a pusztá fogyasztás zónájává építi ki, s így gyarmatosítja azt, vagyis e színtéren termeli újra önmagát.

Baudrillard tehát Lefebvre-től meríti az indíttatást, hogy a mindennapok elidegenedettségének leleplezésére, a tömegtársadalom mint olyan vizsgálatára, különösen pedig a fogyasztás „logikájának” vizsgálatára összpontosítson. Miként rámutat, ez utóbbi logikát a fejlett monopol-kapitalizmus korában immár nem a fogyasztó természetes szükségletei, illetve az áru használati- valamint csereértéke szabják meg.<sup>6</sup> Baudrillard ezen a ponton a szükségletek és a használati érték olyasfajta naturalizálása ellen lép fel, mely a klasszikus marxizmusra volt jellemző. Egy efféle tendenciával azt szögezi szembe, hogy korunkban már az önálló rendszerré szerveződött fogyasztás definiálja mind a szükségleteket, mind pedig az ahhoz igazodó használati- illetve csereértéket, s nem pedig fordítva. Ezek mind a rendszer egészében definiálódnak, magából a rendszerből fakadnak. Nem a szükségletek manipulálásáról, vagy mesterségesen gerjesztett szükségletekről kell tehát essen szó, mivel e fogalmak még a „valós” szükségletek létezését feltételezik. A fogyasztás Baudrillard szemében „egy olyan korlátozó társadalmi intézmény, mely meghatározza a magatartást még mielőtt az egyáltalán megfontolás tárgyát képezné a társadalmi szereplők tudatában”.<sup>7</sup> „[T]ávól attól – írja másutt –, hogy az egyén fejezné ki szükségleteit a gazdasági rendszerben,

---

<sup>4</sup> Jean Baudrillard: *Seduction*. Ford. B. Singer. Macmillan, London, 1990 (1979), 91.

<sup>5</sup> Baudrillard filozófiát és szociológiát tanult a Paris-Nanterre Egyetemen, ahol 1968-ban doktorált Henri Lefebvre-nél (1901-1991) *Le Système des Objets* című írásával (angolul uő: *The System of Objects*. Verso, London, 1996; magyarul uő: *A tárgyak rendszere*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987).

<sup>6</sup> Maga a fogyasztás „a termelőerőknek az egyén szintjén való racionális szisztematizálásává, annak legfejlettebb formájává vált” – írja például Baudrillard, in. uő: *The Consumer Society: Myths and Structures*. Sage, London, 1998 (1971), 75.

<sup>7</sup> Jean Baudrillard: *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. Ford. C. Levin. Telos, St Louis (MS), 1981 (1972), 31.

a gazdasági rendszer az, amely előidézi az egyén funkcionálását és a tárgyak és szükségletek párhuzamos funkcionálását”.<sup>8</sup>

Ennek a fordulatnak az képezi az alapját, hogy a fogyasztás már nem írható le a csereérték használati értékke válásaként, hanem magában foglalja azt is, hogy a korábban még merőben gazdasági mozzanatként értett csereérték ún. jel-értékké alakul. Az áru a fogyasztó számára fokozottan a más tárgyakhoz való viszonyából, abból a különbségből fakadóan nyer „értelmet”, mely azt kitünteti illetve megkülönbözteti a többi hasonló célt szolgáló árutól – az áru a helyiértékhez hasonló jel-értéket vesz fel. Ily módon nem csak a tárgyak természetes tulajdonságai szorulnak háttérbe – melyekre korábban mint a tárgy „valóságára” tekintettek –, hanem a fogyasztó sem e tulajdonságokat tartja elsődleges szem előtt. Jel-tárgyakról kell beszélnünk tehát, nem pedig „valós” tárgyakról, mely jel-tárgyakat épp úgy strukturális – ti. differenciális – tulajdonságok minősítik, mint bármely jelet bármely jelrendszerben.<sup>9</sup>

Ez utóbbi megfontolások háttérében Saussure jelelmélete áll. Eszerint a jel egy, a jelölő és jelölt közti viszonyt foglal magában, mely viszony teljességgel esetleges. Valamely jelölő nem kötődik lényegileg ahhoz, amit jelöl, s önmagában állva így nem is hordoz semmiféle értelmet: csakis a más jelölőkhöz való viszonyaiban, vagyis a köztük fennálló különbségek által nyer meghatározottságot, hogy mi a jel. Baudrillard ezt a Saussure-i elgondolást modellként veszi: ahogyan a szavak jelekként a nyelv különbségeken alapuló rendszerén belül elfoglalt pozíciójuk szerint nyerik el értelmüket, úgy az áruk is a presztízs és státusz differenciális rendszerében elfoglalt helyük szerint vesznek fel jel-értéket.

Saussure ezen elmélete azonban különösen akkor tesz szert jelentőségre Baudrillard elméletében, amikor – néhány kortársához, így pl. a *Grammatológia* Derridájához, vagy éppen az ún. Új kritizmus képviselőihez hasonlóan – módosítja azt, s kétségbe vonja a jelölők rendszerén túli, ún. transzcendens jelölt Saussure-i eszméjét.<sup>10</sup> A transzcendens jelölt híján csakis önmagukra utaló, ön-referenciális jelek univerzumát azonban Baudrillard – említett kortársaitól eltérően – immár nem csupán a textualitás dimenziójára szorítkozva értelmezi, hanem olyan modellként alkalmazza, mely magát a fejlett kapitalizmus társadalmi valóságát írja le.

---

<sup>8</sup> Uo., 133.

<sup>9</sup> A csereérték jel-értékké válásáról lásd különösen uo., 65, 113.

<sup>10</sup> Vö. pl. *Symbolic Exchange and Death*. 7.

A „valóság” problémájának e második, mélyrehatóbb megközelítése<sup>11</sup> egybeesik azzal a tematikus irányvétellel, melynek során Baudrillard érdeklődésének homlokterébe – a fogyasztás kérdésein túl – egyre inkább a média, a tömegkommunikáció, a jelek, képek, szimulációk világa lép. Ha korábban például a TV reklám szolgálhatott paradigmátikus esetként a jel-érték működésének leírásához – ahol is a reklámozott áru ténylegessége még nem szorulhat teljességgel a háttérbe –, úgy most a TV híradó kerül az előtérbe, mely kreálja a hírt, csak hogy hírt adhasson róla; vagy éppen a soap opera műfaja, melynek eseményei sokak számára épp annyira valósággá tűnnek fel, mint amennyire azok a valóság pusztai mediációi.

Ebben a kontextusban már nem csupán a jelölő és az általa jelölt tárgy közti lényegi kapcsolat hiánya az, ami a valóság mibenlétét illetően konstitutív szerephez jut. Inkább már az válik hangsúlyossá, hogy a jelölő egyenesen elsőbbségre tesz szert a „valósággal” szemben: maga a jelölő válik valósággá, a „valóságot” immár maga a jelölő alkotja. A transzcendens jelöltre utaló vonatkozás a jelet még a „hasznosság” elvével terhelte meg, melytől megszabadulva a jel működésében a „totális relativitás, az általános felcserélhetőség, kombinálhatóság és szimuláció kerekedik fölül”.<sup>12</sup> A jel szimulációvá, szimulált szimulákrummá válik, abban az értelemben, hogy megszűnik kapcsolatban állni a valósággal. A valósra való utalás eliminálása eredményeként a valós szimulációja oly módon kerül az előtérbe, hogy maga a szimulákrum tölti be a valós helyét – az maga a „valóság”, ti. hiperrealitás. Az általa hordozott értelem úgyszólván szabadon lebeg.

A jelölés rendjének történetére vonatkozó vázlatában Baudrillard négy állomást különböztet meg, melyek mindegyikét egy-egy történeti korhoz köti.<sup>13</sup> Az első kettő, melyeket ő a „szentség rendjének”, illetve az „ártalom rendjének” nevez, többé-kevésbé egybevág a hasonmások platóni, *A szofista* című dialógusban adott kettős felosztásával. Eszerint azok vagy hitelesek, a valóságot ténylegesen visszaadó hasonmások, vagy pedig szándékosan torzított reprezentációk. Fontos látnunk, hogy ez utóbbiak ugyan elferdítik vagy akár el is fedik a valóságot, ám továbbra is az arra való utalás jegyében teszik ezt. A

---

<sup>11</sup> E második fázist Baudrillard a '70-es és '80-as években fejti ki – *The Mirror of Production* (ford. M. Poster. Telos, St Louis (MS), 1975 [1973]); a már idézett *Symbolic Exchange and Death*; a *Fatal Strategies* (ford. P. Bietchman and W. G. J. Niesluchowski. Pluto, London, 2008 [1983]); valamint a *Simulacra and Simulation* (ford. S. F. Glaser. University of Michigan Press, Ann Arbor [MI], 1994 [1981]) című munkáiban –, noha számos vonatkozó adalékot találhatunk későbbi műveiben is.

<sup>12</sup> Baudrillard: *Symbolic Exchange and Death*. 6–7.

<sup>13</sup> Baudrillard: *Simulacra and Simulation*. 6–8.

szimulákrumok e két típusa a pre-modern kor sajátja, ahol a reprezentáció valami valósnak a művi utánzata. Itt a tárgyak és szituációk egyedisége reprodukálhatatlanul valósként tünteti ki őket, s a jelölés egyértelműen e realitást célozza. A Baudrillard által megnevezett harmadik rend viszont már a valóság tettetésének a színtere, az ún. produktív szimulákrumok alkotta rend, melyet az ipari tömegtermelés produktumai képviselnek. Noha a másolat itt már nem áll semmiféle vonatkozásban valami valóssal, annak távolléte elfedődik: a jel azt színleli, hogy hiteles másolat, noha nem rejlik mögötte semmi eredeti. E szinten a jelek, képek, reprezentációk és reprodukciók a megjelenítés igényével lépnek ugyan fel, azonban nincs, amit megjelenítenének. A másolat épp oly „valóságos”, mint a prototípus. Baudrillard ezt a szintet a „varázslat avagy boszorkányság rendjének” (*order of sorcery*), a jelek uralmának nevezi. Végül a negyedik szint az ún. szimulált szimulákrumok alkotta hiperrealitás rendje, ahol is a szimulákrumok modellek, kódok, információfeldolgozás és kibernetikus eljárások révén jönnek létre. Itt a valós illetve a reprezentáció közti különbség felszámolódik, s ezzel még a színlelt valóságvonatkozás is eltűnik. A hiperreális Baudrillard szerint nem egyéb, mint „az eredet és valóság híján lévő valósnak a modellek általi generálása”.<sup>14</sup> E rend a késő kapitalizmus posztmodernitásának sajátja, ahol is a valós generálása többé nem a fizikai tartományában megy végbe, hanem fizikai korlátok nélküli terekben, pl. bennünk magunkban, vagy a technológiai szimuláció eljárásaiban.<sup>15</sup>

A szimuláció tehát totális, s a célja semmi egyéb, mint az operacionalitás, a totális ellenőrzés. Ennek kapcsán Baudrillard a korábban alapvetőnek tekintett határok és megkülönböztetések elmosódásáról, az objektumoknak a szubjektum fölötti uralmáról, az egyének önazonosságának jelek és képek elsajátítása révén való konstrukciójáról, az önmagunkhoz és a másokhoz való viszony érzékelésének-észlelésének modellek és kódok révén történő meghatározottságáról, egyfajta technológiai determinizmusról, valamiféle „tudattalan társadalmi logika” érvényre jutásáról beszél, ahol is maga a folyamat – mint mondja – rejtélyes-kifürkészhetetlen.<sup>16</sup>

Baudrillard vázolt nézetei – úgy tűnik – kielégítő választ adnak a bevezetőben feltett első kérdésünkre, vagyis a szimulákrumok fajtáira és azok működési mechanizmusaira nézve.

---

<sup>14</sup> Uo., 1.

<sup>15</sup> Baudrillard itt Walter Benjamin fotográfiáról és filmről alkotott nézeteiből, különösen a „valótlanítás” fogalmából indul ki, ám annak jelentőségét sokkal tágabban értelmezi: a szimulákrumot nem illeti meg az az aura, amely a valós valóságosságát övezi, mégis képes kompenzálni azt, oly módon, hogy bizonyos értelemben a valónál is valóságosabbnak tűnik fel. Itt az „eredetiség” teljességgel értelmetlen fogalomává válik.

<sup>16</sup> Vö. Baudrillard: *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, 63.

Ami a második, a „valóság” fogalmunk genezisért firtató kérdést illeti, e tekintetében kiolvasható ugyan Baudrillard munkáiból egyfajta markáns koncepció, az általa működtetett „valóság” fogalom azonban, mely pedig valamiféle viszonyítási pontként mindvégig mértékül szolgál szimulákrumokról szóló elgondolásaiban, meglehetősen homályos, végső soron meghatározatlan marad. Felmerül ugyan a gyanú, hogy arra a mindenkori, éppen uralkodó reprezentációs forma korrelátumaként tekint. Más összefüggésben viszont – úgy tűnik – a tapasztalati valóságfogalmat tekinti mértékadónak, s valamiféle empirikus realizmus hatja át gondolkodását. Továbbá egyre-másra érvényre juttatja a „természet adta” illetve az ember által létrehozott „művi, mesterséges” dichotómiáját is. Egészében véve azonban mindezek tekintetében nehezen tetten érhető. Baudrillard ugyanis inkább egy sajátos logikát vázol, tudniillik annak a logikáját, hogyan telepszik rá egy bizonyos – a modernkori társadalmi valóságban fokozatosan kiteljesedő – szocio-technológiai tendencia éppen arra, amit a „valóság” fogalma megnevezni volna hivatott.

Amit mégis megtudhatunk elméletéből a „valóság” fogalmának genezisért illetően, az a következő. Az ún. szimbolikus rend uralta társadalmaktól idegen a „valóság” mint olyan fogalma – ahogyan e társadalmak tagjai a „dolgokat” sem tekintik világuk legeredendőbb alkotóinak –, s sokkal inkább az illuzórikusság érzése lengi át világértésüket, mely „világ” azonban közvetlenül, nem pedig a dolgok „közvetítésével” adott a számukra. Mindezek értelmében a „valóságról” alkotott fogalmunk korántsem valamiféle természettől fogva adott, ahistorikus, kikezddhetetlen konstans, hanem a tudomány és a technológia születéséhez köthető Baudrillard szerint, s olyasvalami, ami minden kor számára sajátos, mégpedig a kor társadalmi és különösen technikai fejlettségének megfelelő fogalom – egyszóval „társadalmi”, vagy még inkább szocio-technológiai meghatározottságú konstrukció.

Mármost ha Baudrillard „a jel uralmáról” beszél – a magam részéről inkább „a jel inváziójáról” szeretnék beszélni, ezzel is utalva arra, hogy az önálló rendszerré szerveződő jelölők baudrillardi elmélete maga is szimulákrum, mely a rendszer végső győzelmének víziójára csábít. Félreértés ne essék: a szimulákrumok jelenkori térnyerése nagyon is valós fenyegetést jelent, Baudrillard elmélete pedig számos kortárs jelenséget képes új megvilágításban láttatni. Elméletének mindazonáltal – úgy vélem – belső korlátai vannak. Ha Baudrillard meg is haladta az ortodox marxizmus „termelés-paradigmáját”, úgy tűnik, nem haladta meg a marxizmus „rendszer-megszállottságát”, vagyis azt, hogy a társadalmi valóság leírása során elvekhez igazodó, bizonyos törvényszerűséget mutató rendekben gondolkodjék. Ez rögtön megmutatkozik módszertani alaptörekvésében, mely a különböző társadalmi

rendszerek végső szervező elveinek rekonstruálására irányul, hogy azután egy még magasabb rendben mutassa fel ezen elvek összefüggéseit, illetve a köztük lévő feszültségeket. Ám a jelzett „megszállottság”, mely a „rendszer-gondolkodást” helyezi előtérbe, megmutatkozik már abba is, ahogyan kutatása tárgyterületét rögtön pályája elején Baudrillard körülhatárolta – tudniillik a „tömegtársadalmat” mint olyat, s az ún. „mindennapi életet” formáló „tárgyak és jelek rendszerét” jelölve meg ekként.<sup>17</sup>

A belátás azonban, mely szerint az emberi létezés egyik alapvető dimenzióját az ún. mindennapiság, az „arctalan” (tömeg)emberként való egzisztálás alkotja – mégpedig nem csak a jelenkorban vagy általában a modernitásban, hanem mindenkor, koroktól függetlenül –, először a hermeneutikai filozófia megalapítójának, Martin Heideggernek a munkásságában kerül kifejtésre, mindenekelőtt *Lét és idő* című korai főművében. A mindennapiság itt az „előállítás” (*poieszisz-techné*), az eszközhasználat világaként jelenik meg.<sup>18</sup> Miként Heidegger megmutatja azonban, az eszközhasználat csak egy olyan, előzetesen már megértett utalás-összefüggés alapján lehetséges, melyet az eszközök valamire-való-alkalmasságának láncolata, azaz rendeltetés-egészük képez. Itt tehát az utalás-jelleg, a jelszerűség játszik meghatározó szerepet.<sup>19</sup> A mű szerint ez az utalás-összefüggés az, amely „jelentésséggel” bír az ember számára, mégpedig úgy, ahogyan az az átlagos, közkézen forgó értelmezettségében adódik. A mindennapiság „horizontját” avagy világát ez a közfelfogás uralma alatt álló jelentésség alkotja.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a mindennapok eme pragmatikus-instrumentális világa, ahol is lényegét tekintve mindenki úgy él és cselekszik, ahogyan „mindenki más”,

---

<sup>17</sup> Jellemző módon Baudrillard már idézett, *A tárgyak rendszere* című (1968) első kötetének négy fejezete i) „A funkcionális rendszer ...”, ii) „A nem funkcionális rendszer ...”, iii) „A meta- és diszfunkcionális rendszer ...”, valamint iv) „A tárgyak és a fogyasztás szocioideológiai rendszere” címeket viselik.

<sup>18</sup> Az egzisztencia analitikáját meghatározó legalapvetőbb különbségtételt, ti. az egzisztálás tulajdonképpen, illetve nem-tulajdonképpen módjai közti distinkciót Heidegger az arisztotelészi gyakorlati filozófia két alapvető teória-előttés „intellektuális erénye” mintájára, azokat sajátos módon újra-elsajátítva vázolta fel. Ennek megfelelően az emberi ittlét analitikájának első szakasza a *poieszisz* gyakorlatát vezérlő tudás, vagyis a *techné* modelljét követve vázolja a dolgokkal való mindennapi, pragmatikus-instrumentális foglalatosság világát. Az analitika második szakasza pedig a *praxisz* gyakorlatát vezérlő tudás, vagyis a *phroneszisz* eszméjét a középpontba állítva, azt destruálva, újra-elsajátítva – végső soron lelkiismeretként interpretálva – fejti ki a tulajdonképpen egzisztálás lehetőségfeltételeit.

<sup>19</sup> Lásd Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Vajda M. et al. 2. jav. kiad. Osiris, Budapest, 2001, 97–112 (17. és 18. §-ok). A mindennapiság dimenziójában „a jel [...] kitüntetett vonatkozásban áll [...] az eszköz-egész világszerűségének létmódjával” – írja például Heidegger, uo., 100.



olyasvalami, ami *meghaladhatatlan* az ember számára. Ám e ponton a heideggeri filozófia egyik legfontosabb belátása jut érvényre, mely nem kevés jelentőséggel bír a Baudrillard vázolta nézetek tekintetében is. Legyen bár a mindennapiság még oly meghaladhatatlan életünkben, az *mégsem meríti ki* az emberi lét univerzumát. Nem mintha Heidegger a mindennapiság mellé kívánna állítani valamit, ami kiutat jelenthetne belőle. Ellenkezőleg, Heidegger inkább azt vázolja fel, miként válhat az ember – s ez a lehetősége mindig is adott a számára – individuummá, tulajdonképpen módon létező, autentikus személyiséggé, a mindennapok *közepette*. Ezt a lehetőséget ő korántsem kivételes, általános elismerést kiérdemlő teljesítményekhez köti, ez ugyanis a nyilvánosságot tenné meg a hitelesség mértékéül. Az autentikus létezés lehetőségét Heidegger sokkal inkább a legszemélyesebb, a lélek mélyén végbevitt döntésből-döntésekből eredezteti, ti. a saját halál jelenben való anticipálásából, mely elszigetel és individualizál, s a lelkiismeret hangjának a meghallásából, avagy meghallani akarásából – abból tehát, amit a saját, véges létre való eltökéltségnek nevez.

Az autenticitás eme lehetősége révén azonban – s számunkra itt ez a döntő – egy olyan distancia és ezáltal tér nyílik meg az egyén számára (minként hangsúlyoztuk: mindennapisága közepette), mely – miközben a tulajdonképpen értelmezés számára mozgásteret biztosít, s ezzel a hermeneutikai univerzum kiépülésének az alapját képezi – a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen. A saját halandóság említett megértése, amely itt az átlagos világértelmezésből látszik kiemelkedni, valójában, azaz az ontológiai rendet tekintve *első* – a saját lét iránti gondban az első (noha hallgatólagos) létmegértés rejlik, vagyis az eredet, melyből minden egyéb „valóság” megértése származik.

Míg tehát Baudrillard a mindennapok átlagosságát és banalitását az annak tárgyait és jeleit megkonstruáló rendszer elidegenítő, valamiféle „valóságtól” a látszatkeltés mechanizmusai révén eltávolító szocio-technológiai tendenciára vezeti vissza – s eközben a marxizáló szociológia szellemében jár el, úgyszólván „a gyanú hermeneutikáját” követi: a mindennapiságot formáló rendszer-összetevők elidegenítő aspektusait igyekszik leleplezni –, addig Heidegger „a bizalom hermeneutikája” jegyében fejti ki elméletét, amikor a mindennapiságba hitelességet injektáló egzisztenciál-ontológiai lehetőségeket vázolja fel. A mindennapok banalitását ő az annak tárgyaira és jeleire ráhanyatló legsajátabb, személyes egzisztencia ama hajlamával magyarázza, mely a saját létért való gond terhétől az egyéb ügyekbe való temetkezés révén igyekszik menekülni. Az autenticitás eszméje szempontjából tehát nem mérvadó, vajon az ember hanyatlásra való hajlandósága az apró-cseprő dolgokkal való bíbelődésben, vagy éppen a szimulákrumokban lelt gyönyörben éli ki magát – az autenticitás ügye ugyanis magával ezzel a hajlandósággal szembeni ellenmozgást foglal

magában, s pusztán implikálja az annak tárgyaival szembeni kritikai distanciálódást. Innen tekintve nem a szimulákrumokban rejlik a megtévesztés-eltévelyedés forrása – noha nem kétséges, hogy a szimulákrumok termelése éppen erre a hajlandóságra játszik rá.

Ami a tájékozódás esélyeit illeti egy olyan helyzetben, melyet talán egy szimulákrumokból álló tükörszobához hasonlíthatunk, Baudrillard nincs a segítségünkre: szerinte a „rendszer” győzelme teljes, elmélete a reménytelenség és kilátástalanság zsákutcájába torkollik, s nézete szerint pusztán bizonyos, ún. „fatális stratégiák” mentén törhetnek még felszínre az eredet távoli emlékének foszlányai.<sup>20</sup> Az orientáció esélyeinek felmérésében ezért inkább Gadamer segíthet, aki a dialogicitás elvére épülő hermeneutikájában úgyszólván a heideggeri autenticitás-gondolat nyilvános oldalát dolgozta ki.

Mivel a hermeneutikai univerzumban nincsenek végső adottságok, hanem mindent, amivel csak szembesülünk „mint valamit”, azaz értelmezettségében értjük meg, ezért ebben a térben csakis interpretációkkal, az értelmező hangok zajos sokaságával van dolgunk. Noha ez a helyzet könnyen a szimulákrumok alkotta tükörszoba képzetét idézheti meg, melyben nem hozzáférhető egyetlen kézzelfogható tájékozódási pont sem – s a hermeneutikát ismételten vádolták is valamiféle interpretatív nihilizmussal –, az értelmezések arénája mégsem tekinthető minden „tárgyi” mérték híján való, anarchikus-nihilista dimenziónak. Objektivitás itt persze nem érhető el, a dolgok nem adódnak „magukban véve”, az „elmétől független valóság” valamiféle metafizikája hiú ábrándnak minősülhet csupán. Ám mégis van „tárgyi” mérce, mely fölötté áll az értelmezői partikularitásnak. Ezt a mércét akkor tapasztalhatjuk meg, amikor rádöbbenünk a tényre, hogy egy igazi beszélgetést – legyen az magunkkal, vagy másokkal folytatott beszélgetés – mindig „vezérel” valami, ti. maga a szóban forgó „dolog” (*die Sache*). A dolgot tartjuk szem előtt, mondandónkat a dolgról olvassuk le, s azt mások szemében is csak a mondottak „tárgyi” igazsága, beláthatósága képes legitimálni, ugyanezen okból. A hermeneutikai univerzumot tehát messzemenően nem csak, s nem is elsősorban értelmezői aktusok alkotják, hanem sokkal inkább mindama dolgok összessége, amelyek – az őket láttató szavak, képek és szimbólumok révén – szóba hozhatók, ábrázolhatók, bemutatathatók, s amelyek valamiféle egyének fölötti érvényességre tarthatnak igényt.<sup>21</sup>

---

<sup>20</sup> Lásd Baudrillard már idézett *Fatal Strategies* című kötetét.

<sup>21</sup> Az igazság kényszerítő ereje a mondottak avagy bemutatottak eme tárgyi relevanciájából fakad. Ez a kényszerítő erő pedig akkor is általános tapasztalat, ha csak nehezen ragadható meg fogalmilag, miben is állna az. Noha az igazság mindig csak aspektusaiban hozzáférhető a számunkra – mint véges, perspektivikus lények számára –, ezen aspektusokban azonban maga az igazság az, ami megmutatkozhat. – A „dolog” (*Sache*)

Míg azonban a szavak és képek beszédeseek, „mondani képesek valamit” az általuk bemutatotttól, addig a szimbólumok csupán néma jelenlétükben idézik meg a szimbolizáltat. A jelek azonban, melyek pusztán konvenció alapján töltik be funkciójukat, csak utalni képesek, de nem mondanak semmit.<sup>22</sup> Ezért aztán a tájékozódás nem is annyira „tájékozottság” kérdése – nem az információkhoz való hozzáférés a kulcsmozzanat, de nem is a parttalan információcsere, s végképp nem az információk mentén való, semmire sem kötelező „szörfölés”. Orientációra szert tenni sokkal inkább az olyan dialógus csatornáin keresztül lehet, amelyben „a dolgok igazsága” a tét – mindenekelőtt a magunkkal folytatott párbeszéd során (melyben Platón a gondolkodás lényegét látta), a másokkal folytatott valódi párbeszédben, ám – bizonyos kitüntetettséggel – a hagyományainkkal folytatott dialógusban is, mely utóbbi az egyedüli módja annak, hogy a horizontvesztés ellenében, mely a mindenkor jelen önmagára záródásával jár, kritikai távolságot építhessünk ki. Ez utóbbi megfontolás pedig különösen felértékeli a bölcsészettudományok jelentőségét egy olyan korban, melyben a szimulákrumok inváziójáról kell beszélnünk.

---

gadameri eszméjének egyik legjobb, az általam ismert irodalmak közül kiemelkedő tárgyalása Nicholas Davey Gadamer hermeneutikájáról szóló kötetében található, in. uő: *Unquiet Understanding. Gadamer's Philosophical Hermeneutics*. State University of New York Press, 2006, 69-91.

<sup>22</sup> A szavak, képek, szimbólumok és jelek gadameri fenomenológiáját illetően lásd monográfiám „A szó képszerűsége és mimetikus igazsága” című fejezetét, in. Nyíró Miklós: *Nyelviség és nyelvfeledtség. Hans-Georg Gadamer és a nyelv hermeneutikája*. L'Harmattan, Budapest, 2006, 147–189.